

УДК 811.14

**САКРАЛЬНІ СЛОВЕСНІ ФОРМУЛИ:
КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ
(НА МАТЕРІАЛІ ЛАТИНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)**

Івасишина Тетяна Анатоліївна

канд. філол. наук, доц.

Національна академія Служби безпеки України

Розглянуто сакральні словесні формули як мовленнєві одиниці комунікативного простору на матеріалі латинської та української мов. Увагу зосереджено на дослідженні особливостей реалізації когнітивно-прагматичного потенціалу сакральних вербальних конструкцій у різних лінгвокультурах, на виявленні спільних й відмінних ознак.

Ключові слова: словесна формула; сакральність; когнітивно-прагматичний потенціал; комунікативний простір.

Активний розвиток когнітивної лінгвістики зумовлює появу нових підходів до вивчення різноманітних сакральних комунікативних актів, що виявляють багатогранні аспекти реалізації вербальної магічної традиції в різних мовних картинах світу. У цьому контексті популярності набули дослідження різноманітних соціокультурних ритуалів. Так, науковці вивчають сакральні-тематичні групи релігійних термінів [Жерновой 2011], особливості сугестії з використанням сакральних текстів [Климентова 2011], вербальну презентацію сакральної лексики у практиці культової діяльності [Климентова 2012], привітання як соціокультурний ритуал [Копчак 2014] тощо. Різноманітні вербальні формули (привітання, прощання, молитви й ін.) учені розглядали з погляду лінгвістики, етнографії, фольклористики тощо. Водночас заклинання не були спеціальним об'єктом мовознавчих досліджень, що й зумовлює **актуальність** наукових пошуків.

Мета статті – проаналізувати сакральні словесні формули як мовленнєві одиниці комунікативного простору в латинській і українській мовах. Відповідно до мети поставлено **завдання**: розглянути особливості реалізації когнітивно-прагматичного потенціалу заклинань як вербальних конструкцій у латинській та українській мовах, виявити спільні й відмінні ознаки.

Об'єкт дослідження – сакральні словесні формули як комунікативні одиниці.

Предмет дослідження – когнітивно-прагматичні особливості сакральних комунікативних одиниць у латинській та українській мовах.

На думку О.В. Климентової, багатоплановість семантики й потужна здатність до створення асоціативних зв'язків дають змогу використовувати сакральну лексику з різноманітними прагматичними цілями, зокрема маніпуляційними [Климентова 2012, 277]. У цьому контексті особливу багатогранність виявляють заклинання як сакральні комунікативні одиниці, що визначає **наукову новизну дослідження**.

Заклинання – усталені словесні формули, зазвичай супроводжувані відповідними діями, що мають магічну силу; заклинання; замовляння; те саме, що

проклин; настійне прохання, благання [Великий тлумачний словник 2005, 395]. Натомість замовляння, за народними уявленнями, – магичні слова, вислови, що мають чаклунську силу і якими замовляють кого-, що-небудь [Великий тлумачний словник 2005, 406]. Лексема *заклинання* фіксується в найдавніших лексикографічних працях, походить від дієслова *заклинаю* [Лексиконъ славенорѡсскій 1961, 41]. Словарь української мови Б. Грінченка подає не лише слово і його тлумачення (*заклинання* – заклинаніє, *заклин* – заклятіє), але й саме заклинання як приклад: *Гроші ті (скарб) заклинені, бо той, хто клав, казав: котра рука поклала, то та най їх озме* [Грінченко 1908, том 2, 49]. Цікавим є той факт, що закликав Бога нечистий дух, звертаючись до Христа: “*Заклинаю тебе Богом, не муч мене*” [там само], знаходимо цьому підтвердження у Святому Письмі (Євангелія від Марка, 5:7). Дослідження богословських джерел засвідчує наявність заклинань релігійного характеру, якими володіли святі “на отвращенія бѣдствія”. Наприклад: “*Въ Большомъ Требникъ помѣщенъ “Чинѣ” ... заклинаніє святаго мученика Трифона*” [Житія святихъ 1904, том 2, 15]. Традиція українців використовувати різноманітні заклинання простежується не тільки в релігійних, але й фольклорних матеріалах, наприклад: *Десь ти мене, моя мати, в барвінку купала, купаючи заклінала, щоб долі не мала* [Народныя ... 1854]; *Заклинаю тя іменем Божим* [Материяли ... 1899-1900, Т. III, 53]. На підтвердження побутового характеру заклинань маємо приклади з художньої літератури: *І ворожка ворожила, Пристрит замовляла, Талан-долю та весілля З воску виливала* (Т. Шевченко); *Виголосивши свої заклинання, Василина взяла дійницю і присіла до корови, щоб подоїти* (С. Добровольський); *На світі всячину я знаю, .. Шепчу – уроки проганяю, Переполохи виливаю, Гадюк умію замовляти* (І. Котляревський).

У латинській мові маємо низку слів, зокрема *obsecratio*, *adjuratio*, *exsecratio*, які вживаються на позначення магичної словесної формули. Характерно, що в основі усіх зазначених лексем ключовим словотвірним елементом виступає *ratio*, значеннєва палітра якого унікально широка: *звіт, проблема, розум, смисл, сенс, образ, свідомість, спосіб, метод, погляд, основа, інтерес, система, мотив, доказ, теорія, наука, стан* [Чуракова 2009, 222].

На відміну від латинської мови, в українській поняття *заклинання* не має так багато семантичних значень, проте формує цілу низку синонімів, пор: *замовляння, примовляння, закляття, заклин, наговор, примова, пристрїт* тощо.

Аналіз латинських та українських заклинань дав змогу виявити різні тематичні групи, з них найпоширеніші *захисні, лікувальні, любовні*.

Sator Arepo tenet opera rotas – одне із найпопулярніших у латинській мові заклинань, відоме із 4 ст. н. е. Містичність фрази полягала в тому, що її можна читати як по горизонталі, так і по вертикалі в обох напрямках, тобто чотирма способами. Фразу записували у квадраті 5×5, де виявляються її властивості симетрії. Через дивовижні властивості, вважалося, що вислів має магичну силу, оскільки захищає від хвороб і злих духів. Цей квадрат висікали не тільки на стінах палаців у давньому Римі, а також на фасадах християнських церков епохи Середньовіччя.

Паліндромні фрази були характерними для античних часів. Так, паліндром на воротах Риму *ROMA* читався у зворотному напрямку як *amor* – любов, відповідаючи образу римського бога Януса (від лат. *ianua* – двері), що зображувався з подвійним обличчям, під опікою якого були входи й виходи кожного будинку та міста. Сакральне слово слугувало заклинанням-оберегом.

Окрім паліндромних, у латинській мові наявні звичайні текстові заклинання, наприклад: *Quisquis amat, valeat, pereat, qui nescit amare; Bis tanto pereat, quisquis amare vetat* (Хто любить, хай буде здоровим; загине нехай той, хто не знає, як любити; двічі нехай загине той, хто забороняє любити). У заклинанні виявляємо повторення ключових слів, посилення експресії, вираження інтенції тощо.

Abracadabra – магічна формула, заклинання, що не зрозуміле за змістом. Уперше згадується в кінці II ст. н. е. в медичному трактаті “*De Medicina Praecepta*” Саммоніка, лікаря імператора Септимія Севера для лікування лихоманки. Заклинання від різноманітних хвороб рекомендувалося використовувати таким чином: писати стовпчиком на дощечці одинадцять разів, щоразу менше на одну літеру. Утворювався трикутник, а поступове скорочення слова мало знищити силу злого духа. Цікаво, що латинські вислови й сьогодні використовуються в обрядах. Так, під час введення в сан Римського Папи на знак примарності людської могутності перед ним тричі спляють шматок клоччя, примовляючи “*Sic transit gloria mundi*” – так минає людська слава.

На відміну від латинської мови, в українській не поширені заклинання-паліндроми, проте звичайні текстові формули подібні за повторенням, посиленням експресії. Одним із унікальних і недосліджених явищ, вважаємо, є поєднання молитов і заклинань, наприклад: *От ятрости. Читають “Отче наш”, а відтак шепчуть: піду я на круті гори, на крутій горі стоїть дуб. У дубові сидить янгол, а у липі змія; просить янгол змію, щоб ішла до народження, до благословенного, до молитвяного (ім’я) ятрости забрати! А як не підеш, то буду гострим мечем посікати. Амінь цьому слові од нині і до віка. Читати тричі* [Материяли ... 1906-1907, VIII-IX, 78].

Отже, можемо дійти висновку, що замовляння як сакральні формули існували ще за часів античності. Спільні для обох мов такі тематичні групи: захист від злих сил, лікувальні й любовні. У латинській мові небагато синонімів на позначення магічної словесної формули, проте в усіх словах спільна основа *ratio* й широка семантична палітра. Натомість в українській мові лексема *заклинання* формує синонімічні ряди, що свідчить про активне вживання і може бути предметом подальших наукових лінгвістичних досліджень.

Івасишина Т.А., канд. філол. наук, доц.

Национальная академия Службы безопасности Украины

Сакральные словесные формулы: когнитивно-прагматический анализ (на материале латинского и украинского языков)

Рассмотрены сакральные словесные формулы как языковые единицы коммуникативного пространства в латинском и украинском языках. Исследованы особенности реализации

когнітивно-прагматического потенціала сакральних вербальних конструкцій в різних лінгвокультурах, виявлені общі і отличительные признакі.

Ключевые слова: словесная формула; сакральность; когнітивно-прагматический потенціал; коммунікативное пространство.

Ivasyshyna T.A., Ph. D., Associate Professor

National Academy of the Security Service of Ukraine

Sacral Verbal Formulas: Cognitive and Pragmatic Analysis (on the basis of Latin and Ukrainian languages)

The article considers sacral verbal formulas as speech units of the communication space in Latin and Ukrainian languages. Peculiarities of cognitive and pragmatic potential of the sacral verbal structures' implementation are being examined in different linguocultures. Common and divergent features have been pointed out.

Key words: verbal formula; sacrament; cognitive and pragmatic potential; communication space.

Література:

1. *Nota bene:* Латинська фразеологія: словник-довідник / авт.-укл. П.І. Осипов. – К. : Академвидав, 2009. – 344 с.
2. *Великий тлумачний* словник української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпін'я : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
3. *Грінченко Б.* Словарь української мови: у 4 т. / Б. Грінченко. – К., 1908. – Репр. видання “Наук. думка”, 1996.
4. *Жерновой С.Г.* Сакральнo-тематична класифікація релігійних термінологічних одиниць сучасної французької мови / С.Г. Жерновой // *Studia linguistica* : збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 5. – Частина 2. – С. 500-505.
5. *Житія святихъ.* – М. : Синодальная Типографія, 1904. – Томъ 2. – 502 с.
6. *Иванов П.* Знахарство, шептанье и заговоры (В Старобельском и Купьянском уездах Харьковской губернии) / П. Иванов // Киевская старина. – 1895. – № 8.
7. *Климентова О.В.* Вербальна маніпуляція у практиці культової діяльності / О.В. Климентова // *Studia linguistica* : зб. наук. праць. – 2012. – Випуск 6. – Частина 2. – С. 277-280.
8. *Климентова О.В.* Вербальна маніпуляція у практиці культової діяльності / О.В. Климентова // *Studia linguistica* : зб. наук. праць. – 2011. – Випуск 5. – Частина 2. – С. 439-443.
9. *Копчак М.М.* Привітання як соціокультурний ритуал та етикетна складова дискурсу / М.М. Копчак // Матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. “Мови професійної комунікації: лінгвокультурний, когнітивно-дискурсивний, перекладознавчий та методичний аспекти”, 17 квітня 2014 року; КІП. – К. : Вид-во “Кафедра”, 2014. – С. 57-59.
10. *Материяли до українсько-руської етнології.* Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. – Л., з 1899. – 22 тт.
11. *Лексіконъ славенорусскій и именъ тлъкованіе Памви Беринди* : надр. з вид. 1627 р. фотомех. способом. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 271 с.
12. *Народныя южнорусскія пѣсни* / Изданіе Амвросія Метлинскаго. – К., 1854. – 494 с.
13. *Чуракова Л.П.* Латинський словник. Понад 25 тис. слів та словосполучень / Л.П. Чуракова. – К. : Чумацький шлях, 2009. – 617 с.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2015.